

ADALÉKOK ARANY DEBRECZENI DIÁKSÁGÁHOZ.

IV.

A legérdekesebb kérdések egyike, hogy kik lehettek Arany János *tanárai* Debreczenben?

Mivel — részben — Arany Önéletrajzi Levele, s a tőlünk föntebb közölt (tananyag alatti) aláírások is mutatják: elég ha itt röviden regisztráljuk, hogy *Sárváry Pál*, *Péczely József*, *Kerekes Ferencz*, *Zákány József*. Erdélyi József, akinek a lánykáját tanította költőnk, úgy látszik, közvetlenül nem. De igen, még két publicus praëceptor: *Farkas Sándor* és *Karika János*. Életrajzi adalékaikból ez alkalommal csupán annyit, amennyi alakjuk körvonalaait éppen kiemelni.

Sárváry Pál (1765—1846), e Kazinczytól is tisztelt és nagyra-becsült férfiú, valamennyiőjük közt a legidősebb. Már Arany itt létekor is meglehetősen öreg tanár, de akit nagy tudása, sokoldalúsága, lelkes és hosszas hatása a Sinayak, Hatvaniak és a Budaiak oldalára emelnek. Toldy szerint «egyike e haza azon sokat tapasztalt, tanult és működött férfainak, kik új irodalmunk bőlesejét fény és haszon, gyakran talán a siker reménye nélkül is benső hivatásból, a legtisztább szeretettel s teljes maguk odaadásával ringatták»¹ — Szintén Debreczenben végzett, s alighogy az iskola porát lerázta, már másnap az egyházkerületől rendes tanárnak hivatott meg (1792). Előbb azonban külföldre siet s hosszas németországi (főként göttingai) tanulmányai, hollandi és angolországi útja után a főiskola mértan és mathezis tanszékét foglalja el, amelyen csakhamar egész új korszakot inaugurált itt. Hallgatói nemcsak tanuló-ifjak, hanem nyilvános rendes tanárok és városi gyakorló mérnökök . . . De nem kisebb volt a hatása mint filozófusnak. Kétkötetes, Kant szellemében írt *Moralis philosophia*-ját akkor a hazai protestáns iskolákban szerte használták. S művei értékéről maga Toldy úgy nyilatkozik, hogy «nemesak tan és szellem dolgában kora élén állott, hanem előadásával a legjobb magyar

¹ Toldy akadémiai emlékezéséből.

tanmunkák közt is előkelő rangot foglal el s mindkét oldalát együtt tekintve pedig, irodalmunk klasszikus művei közé méltán számítható». Mint a magyar nyelvű tanítás egyik lelkes harcosa, 1830 után a filozófiát is így adta elő, ezáltal ennek egyik legelső magyar tanítója lett hazánkban.

Amíg tehetette, az Akadémiának is buzgó munkása, később Bacsányi mellett legidősebb tagja. Egyáltalán az új Magyarország politikai és irodalmi fellendülésének, itt Debreczenben meg a Csokonai-kultusznak végig lángoló híve. Amellett jeles műbarát, maga is szépen rajzoló férfi; akinek becses kézikönyvei is jelentek meg e nemben. Nemes érzületéről pedig jól tanúskodik a színésznek induló Aranyval történt kis epizód, amikor az élte nagy fordulóján álló ifjút ridegség helyett inkább magához hívatta: megénekeltette, megszavaltatta s elégytlen ajánlá neki, «Csak Sekszpirt! Sekszpirt domine!» Arany maga is csak tisztelettel szól róla úgy az Önéletrajzában, mint a Bolond Istókjában.

Másik jeles tanára Aranynak *Péczeley József* (1790—1849). A hasonnevű komáromi pap fia, akit bölcsőjében Gvadányi meleg jóslata köszöntött, s a kinek tanulói pályáját Kazinczy szeme kísérte figyelemmel. Mint a kollégium eminens diákja s korán professzor-jelölt, szintén hosszas külföldi utak s híres tudósok hallgatása után foglalja el tanszékét. Tanította koronkint a klasszikus nyelveket, de úgy látszik nem nagy kedvvel s nem valami fényes eredménnyel. Inkább a neki tetsző auktorokból szemelgetett, amiket aztán hol tulzó tárgyi magyarázatokkal, hol erős grammatizálással tett unalmassá. Erre vonatkozik joggal a B. I. panaszos helye (II. é. 29. v. sz.), amelyet fon-
tebb egészében idéztünk.

Fő és kedvelt tárgya a *történelem* volt, ennek is főként az új kora és magyar történeti része. Előadásai azonban, bár gazdag tudásból merített, itt is megközelítik az Arany leírását. Nyugodt, pragmatikus fejtegetés helyett inkább külső hatásokra törekedett. Így válogatta ki a neki tetsző részleteket, ilyen szellemben dolgozta föl magyar és világtörténeti könyveinek tetszetősebb fejezeteit, a minők például a Hunyadi János csatái, H. László halála, a mohácsi vész, a 30 éves háború stb. És bár szava, tolla mindig tele tüzzel, honszerellemmel, de tele tudós aprólékossággal, (művelődéstörténeti kitérőkkel, csaták és békék leírásával), sőt alkalomadtán kedves költőiből (Kisfaludy K., Vörösmarty, Horváth E. stb.) vett idézetekkel is. S mindez azon a sajátos, fellengő, ciceroniánus nyelven, amelyre joggal rá illik a «körmönfont» elnevezés.

Mint pädagógus mégis maradandó emléket hagyott főiskolánk történetében, mert mindenben a munka és a haladás embere volt.

Az itt, 1830—45 között lefolyt nagy tanügyi mozgalmakban tőle származik nem egy oly gondolat, amellyel magyar korát messze megelőzte. Így például, hogy minden tudományt magyar nyelven s az egyes osztályok értelmi színvonalához mérten kell tanítani. Hogy egy tanár keze alatt egyszerre 50—60 tanulónál több ne legyen, s hogy a fősulyt ne a könyvnelkülözés, hanem a megértés és az ítélő-erő gyakorlására kell fordítani stb., stb. S bár érintkezésében mindig kimért és komoly, nálánál lelkesebb barátja az ifjúságnak aligha volt, amely vonzalma főként azok költői hajlamának meleg ápolásában tűnt ki. E célból, a saját költségén, két kisebb almanachot is alapít köztük,¹ előbb latin, majd magyar nyelvűt, melyekben az ifjúság jelesebb műveit évről-évre kiadogatja. Ekként a Széchenyi-eszmék és az Aurora-kör kultuszában egész kis költő-társaságot gyűjt maga köré. Ébren tartja köztük a Csokonai-hagyományokat, mozgalmat indít a síremléke ügyében, sőt a derekabb talentumokat a Kisfaludy-Társaság pályázataira serkenti. Valóban, e korból ered az: hogy a debreczeni diák előtt a legszebb babér félszázadon át — Nagy Imrétől Fiók Károlyig — a Kisfaludy-Társaság koszorúja marad.

Különben több külföldi tudós társaság példája után Akadémiánk is korán (1832) levelező, majd (1834) rendes tagjai közé választja. A Kisfaludy-Társaságnak is ott áll bölcsesjénél s közötté ama hú 16-nak, akik a Mester neve alatt rendes társasággá alakulnak át. Bajzával, Toldyval meleg barátság köti össze, akik Kazinczy leveleinek III-ik kötetét is neki ajánlják. Részt vesz az Akadémia szótári munkálataiban, bírálataiban; folyóiratát dolgozataival támogatja. Sőt egyik művével² maga is pályázik a nagy jutalomra, de Jósikával szemben (részben formai okok miatt) elbukik. 1841-ben tett nagyszerű alapítványával azonban örök időre szóló emléket emelt magának. Egyáltalán e kollégium akkori tanárai közt Péczely volt az, aki Debreczen és a főiskola szellemi életét hosszas szeparatizmusából kiemelni törekszik, s nem szűnő, lelkes izgatása és összeköttetései révén irodalmunk központi világába mintegy bevezeti. S mindezt kezdettől annak a gondolatnak jegyében, amely mindig a magyar kultúra és a magyar jövő érdekeit tartotta szem előtt. Ezért csodálta oly meleg rajongással Széchenyit, terjesztette ezeken a földeken eszméit s ajánlotta fel néki hódolata jeléül «Magyar története» II-ik kötetét. S úgy hiszszük, már ez a kultusz sem utolsó érdemei közé tartozik.

Bár a B. I. említett vonatkozásaiban (II. é. 25. v. sz.) kissé gúnyoros képe látszik a *Kerekes* előadásainak is, mégis a legjobb ma-

¹ 1828: a Pallas Debrecina; 1832—4: a Lant.

² A magyarok története. 2 kötet. Debreczen, 1837.

gyar mathematicus fejek egyike ő. Hatásában Maróthyhoz mérhető szellem, aki a reáliákban tanúsított rendkívüli tehetségével már mint deák föltűnt tanárai előtt. Néhány évi vidéki tanítóskodás után Bécsbe kerül, ahol az ottan élő magyar írók társaságába jut. Segédszerkesztője lesz a Pethe Ferenc «Nemzet Gazdájának»; költeményeket ír a «Magyar Kurir»-ba és melléklapjába a. «Sokfélébe». Itt adja ki Vergil «Georgikonjának» ügyes fordítását; 1815-ben pedig a Fazekas M. «Ludas Matyját» hexameeres előszóval. Szaktudománya terén kifejtett munkássága azonban hosszabb külföldi útja alatt indul meg. Ekkor írja és adja ki azt a kitűnő vegytani értekezését (Betrachtung en über die chemischen Elemente), melyet csakhamar a pétervári egyetem meghívása követ. De ő e kitüntetést nem fogadja el, hanem haza siet Debreczenbe (1823), ahol már régóta várja az újonnan fölállított természettudományi és vegytani tanszék, amelyhez később (Sárvány visszavonultával) a mathezis és fizika előadása is hozzájárul. Ettől fogva egészen ez utóbbi tudományoknak él s legszebb tudós és tanítói sikereit is ezen a téren aratja. *Szorszámtana* 1846-ban az Akadémia Marczibányi-jutalmát nyeri el, s még előbb egy másik, *A képzelt mennyiségekről* írott Bolyayval szemben a «Jablonovszky-féle tudós társaság» lipcsei pályadíját. De kitűnő érdemei vannak Kerekesnek a magyar mathematicai tudomány nyelvében kifejtett purizmusa révén is, amely törekvés különben Maróthy óta állandóan jellemzi a debreczeni főiskolát. Nem egy szerencsés műszava ma is közkeletű úgy, hogy az e téren elért sikerei méltán a Diószeghy és Fazekaséihoz mérhetőek. A T. Akadémia 1837-ben levelező, 44-ben rendes tagjává választotta. Nagy szellemi és adminisztratív munkássága azonban (rendbe szedte a kollégium anyagi ügyeit, alapította a Fűvészkertet stb.) idejekorán megrokkantják. Innen: hogy az iskolában rendkívüli tudása és didaktikai képességei mellett sem tudott kiválóbb eredményeket elérni. Bár tanítása éppen nem volt «az állat-, növény- és ásványnevek holt betanítása», mint Arany B. I.-ja mondja, noha órái a szerény és beteges tanárnak, gyakran adtak alkalmat az ifjúságnál apróbb, deákos csínytevésére¹ ám neve, munkái a kollégium leg-tiszteltebb hagyományai közé tartoznak.

Zákány József, bár szintén külföldön iskolázott, modern ember, nem annyira irodalmi téren, mint inkább nagy nyelvismerete. jeles zenei tudása és gyakorlati pædagógiája révén híresedett el. Amellett «Énekes könyvei» és «Ábéczei» a tiszántúli egyházkerület is-

¹ A hagyomány szerint az ő óráira vonatkozik a B. I.-nak ez a humoros megjegyzése is, hogy: «Ha kézről-kézre járt valami ásvány, Brügödarabbá vált körutazásán». II. é. 25. v. sz.

koláiban évtizedeken át kedvelt tankönyvek maradtak. Vaskos francia grammatikája (bő példatárral és szótárral) pedig az első ilyenmű kísérlet nemcsak Debreczenben, hanem talán az egész magyar irodalomban. A könyv teljes címe: *Frantzia Grammatika*, gyakorlásokkal és olvasókönyvvel együtt. Készítette tanítványi számára *Zákány József*, a debreczeni ref. collegiumban a nevelés-tudományának, a német és frantzia nyelveknek professora. 1828. 8° 550. l. Részünkről azt hisszük, hogy Arany önéletrajzában ez a helye «egy nagyobb deák francianyelvtan kezemre esvén, a francianyelv elemeivel is megbarátkoztam», a *Zákány* nyelvtanára vonatkozik, amelyet mint tankönyvet úgyis szelvében használtak. Tehát ez a szó *diák*, szerintem itt nem *latin* (latinul irottat), hanem egyszerűen «iskolait» jelent.

Végül *Karika László* és *Farkas Sándor*, akik még Arany tanítóiaként szerepelnek, szintén a kollégium legjobb diákjai közül való publicus praëceptorok, akikre külföldi tanulmányaik bevégezése után vagy tanári-kathedra vagy valami díszesebb állás várt az egyházi pályán. Szóval szintén jeles képzettségű ifjak s éppen nem afféle «alkalomadtán előrántott tapasztalatlan fők», mint ahogy sokan gondolni szeretnék.

V.

Tanárai után, hacsak pár röpke szóval, szólnunk kell még valamit Arany itteni *tanulótársairól*, e szót egy kissé tágabb, kortársi értelemben vévén. Legalább a jelesebbekről, akikkel együtt élte e nagy iskola nagy életét, akiknek már ekkor nyiladozó írói hajlama vagy más irányú kiválósága, valamely kapcsolatban bizonyára érintették az ő fogékony, gazdag lelkületét is.

Török Pálon kezdjük, aki ugyan néhány évvel korábban végzett, de akinek könyvtárát és szívét Kisujszálláson még jókor megtalálta.

Utána jó mindjárt *Kovács János*, később a Tisza-család nevelője, akinek nagy része volt abban, hogy költőnk a Tisza Domokos mentorává lett. Részbe azokban a hamar elröppent illuziókban, amelyek Aranyt egy ideig debreczeni gimn. tanársággal kecsegtették. Ami azonban mint tudjuk, nem rajtuk, hanem a Szoboszlai püspök ügyes diplomáciáján tört meg.

Ekkor tanul, sőt osztálytársa Aranynak *Szilágyi István*, az «izaparti hú barát», akivel egy hosszú életre szóló barátsága szintén ezek közt a falak közt szövődik.

Aztán *Török József*, *Tóth József*, *Búzás Pál*, *Lugossy József* és *Szücs István*, később valamennyien e kollégium (akadémiai) tanárai. Ez utóbbi — Szücs — Debreczen város érdemes történetirója.

Dobos János és *Révész Bálint*, a magyar kálvinizmusnak később mindketten elsőrangú díszei, jeles szónokai és írói; Révész 1871-től 1891-ig maga is püspök.

Emődy Dániel, ez az ideális lelkű férfiú, híres pataki tanár, akiről maga Petőfi is a legmelegebb becsülés hangján szól úti-leveleiben.

Szintén ekkortájt tanúl itt *Irinyi János*, Kerekes professzor derék tanítványa, pár év múlva (1836) a gyufa lángeszű föltalálója.

Ugyanekkor *Gönczy Pál*, a 80-as évek államtitkára, aki mint egy egykorú bejegyzésből látom, akárcsak Arany, szintén futott néhány hónapig a színészet délibábjá után, aztán hamar kiábrándulva visszatér az alma mater padjai közé.

Aztán *Imre Sándor*, majdan maga is e főiskola kitűnő tanára.

De itt tanul még mellettük és kívülük egész pleiádjá a 40-es és 50-es évek szépirodalmának. Így *Obernyik Károly*, *Riskó Ignác*, *Szakál Lajos*, *Kúthly Lajos* és a poéta lelkű *Baksai Dániel*, ki a Péczely «Lantjában» a legszebb reményekre jogosító kísérletekkel lépett föl. Végre, akit az elsők közt kell vala említenem, itt: *Nagy Imre*, a korán elhunyt fiatal költő, a Kisfaludy-Társaság egyik első koszorúsa, akinek dicsősége, miként a kollégium más partikuláiba, úgy a nagyszalontaiba is korán és soká átsugárzott. S együtt a Szilágyi babérai-val bizonyára jelentős rúgói lehettek annak a mély elhatározásnak, midőn a már-már elhallgatott Arany újra kibontja szárnyát s maga is a Kisfaludy-Társaság pályázatain próbál szerencsét.

VI.

Még egy komoly, bőrkötéses arkánumát lapozzuk föl a főiskolai levéltárnak, az ú. n. «*Acta sedis judicaria*»-t, mely a kollégiumi ifjúság fegyelmi vétségeit és büntetéseit örököltette meg kérelmetlenül pontossággal, szinte napról-napra. Vajjon előfordul-e itten Arany neve, aki teljes életében a kötelességtudás és a lelkiismeret embere volt?

Igen, miként az Obernyik, Riskó, Gönczy Pál és Imre Sándor stb. nevét, három félévi itt időzése alatt az övét is megtaláljuk egykét ártatlan és mégis jellemző iskolai vétség kapcsán. Így pd. az 1833 nov. 30-án, az 1834 január 22-én és az 1836 február 6-án tartott Sessiones ordinariæ («alsó törvényszéki ülések») azzal vádolják, hogy többet magával ő is «leckét mulasztott, első ízben» (Prælectiones publicas neglexerunt), s ezért büntetésül a házi törvények XXII-ik pontja

értelmében «mint alumnus 3 napra a kenyérbeli jótéteménytől megfosztatik». (Alumni 3 die pane privati sunt.)¹

Ismerve jól az Arany lelkületét, magyarázatul önkénytelen a B. I. őszinte vallomására gondolunk. Vajjon nem az volt-e az oka ezeknek a mulasztásoknak is, amiről egy helyt így panaszkodik:

«... De csüggeszté e taposó malom
Egyhangúsága és az unalom.

Vagy mert hiányzott a csend, nyugalom
Hogy olvasson tovább, szünet nélkül;
Vagy e holtig viselt *cziliczium* —
A kötelességnek, ha menekül
Szúrásítól, kissé hogy szertenézhet,
Szent templomodban, oh dicső természet*.

II. é. 30. és 41. v. sz.

Sőt az 1834 febr. 5-én tartott «Sessió ordinaria» vádja szerint — mirabile dictu — egy más, még furcsább história is megesett rajta. Az, hogy megint többed magával: «sero surrexit prima vice», amiért büntetésül egy fél éjszakai vigiliára büntettetik. Ez a büntetés pedig abban állott, hogy (már vagy alkonyattól éjfélig, vagy éjféltől hajnalig) mint diákkörnek bottal-lámpással a kezében a folyosókon kellett föl s alá járkálnia. Örködni a csendre, figyelni a Nagy-templom hangjára, amely ha talán gyanúsán kondult meg, tüzet jelzett, az ajtókat sorra döngetve, harsány kiáltással verni föl a coetusok lakóit: «*Incendium, ad arma!*» Amire a talpra szökcent ifjúság, (akkor jóval idősebb, markos legények), egyúttal a nemes város hivatott tűzoltói, 10—15 kilós vaspántos botokat, csákányokat, vödörket ragadva, rohant torony irányában, kerítéseket ledöntve, ha kellett: a tűz helyére.

Valószínű, hogy Aranynyal, az ő egyetlen vigiliáján ilyen földrengető dolog nem történt meg. Aminthogy nem, az említett akták tanúsága szerint többé semmiféle «fegyelmi kihágás». Sem ilyen, sem más! Hiszen ezek is a legenyhébbek és legtermészetesebbek közül valók, amelyek diákkal valaha megeshettek. S éppen azokban az időkben, amikor egy 3—400 főre rúgó diáktáborban, a kollégiumi vasfegyelem ellenére is bizony, súlyosabb kihágások (verekedés, korcsmázás, duhajkodás stb.) is napirenden voltak. S az a vézna, ábrándos szalontai fiú ennyi szilaj kép és talán kísértés közepette, sokféle nyomorúságával bajlódva: ott áll egyedül... De egyedül, magára és lelkiismer-

¹ A nem alumnus pedig az osztálybeli gradusban három legénnyel lejjebb esik.

retére hagyatva is végig meg tudja őrizni egyéni tisztaságát. Valóban, csak így érthetjük meg igazán Onéletrajza fukar vallomásainak nemcsak tiszteletreméltó őszinteségét, hanem egyúttal magas erkölcsi értékét is, amikor diák korán végig pillantva, szerényen de jogos önérettel így szól: *«Engem jó szellemem minden nagyobb kihágástól megóvott.»*

*

Végül, azt a pár sornyi adalékot, Arany távozására vonatkozólag, amelyet már néhai Barcsa János közzé tett (L. Irodalomtörténeti Közlemények. 1905 IV. f.), e helyt nincs miért bővebben elemezniem.¹

PAP KÁROLY.

¹ Különben e rövidke bejegyzés, amely Arany távozásának idejét és körülményeit közelebbről megvilágítja, így hangzik: *«Arany János két esztendő diák az iránt folyamodik, hogy néki, ki a kollégiumot minden beneficium nélkül hagyja el, szegénysége tekintetvén, az oskolai bizonyosság-levél ingyen adatnék ki. Kiadatik fizetés nélkül. Tanári kari jegyzőkönyvek 1836 febr. 17.»*